

Stad uit balans: een grotere kloof tussen arme en rijke wijken?

Aldert de Vries¹⁾, Bas Hamers²⁾, Dorien Manting²⁾ en Jan Latten³⁾

Elke grote stad kent wijken met veel en weinig bevolkingsdynamiek. Nieuwkomers in de stad brengen meestal een lager inkomen mee dan stedelingen die de stad verlaten. Dit wordt ook wel het 'roltrapeffect' genoemd. Doet dit effect zich ook voor bij verhuizingen binnen de stad, tussen gewilde en minder gewilde wijken? Maken kansrijke plaatsen voor kansarmen, waarmee een wijk in een negatieve spiraal terecht komt, en een andere wijk in welvaart groeit? Dit artikel gaat in op de vraag in hoeverre verhuisstromen en daaraan gerelateerde inkomsten van bewoners, leiden tot een grotere kloof tussen arme en rijke wijken in Amsterdam en Rotterdam.

1. Fasen van stedelijke neergang en opkomst

Een onevenwichtige balans als gevolg van uitstroom van hoge inkomens in combinatie met een instroom van lage inkomens heeft de Nederlandse steden de afgelopen decennia geen goed gedaan. Lange tijd was het niet aantrekkelijk voor midden- en hogere inkomens om in de stad te blijven wonen; zodra het kon trok men de stad uit. Tegelijkertijd werden de steden concentratiegebieden voor relatief arme immigranten. Per saldo liepen de inwonertallen terug en bleef het inkomen van de inwoners achter bij het landelijk gemiddelde. Dit had vooral gevolgen voor die delen van de stad waar de woningen klein waren, en waar het naar de geldende maatstaven niet aantrekkelijk wonen was.

Sinds de jaren negentig maakt de stad echter een nieuwe periode van bloei door. De groep stedelingen voor wie de stad de meest voor de hand liggende woonplek is groeit; dit geldt vooral voor alleenstaanden en mensen die in creatieve beroepen werkzaam zijn (Van Engelsdorp en Hamers, 2007). Niet alleen maatschappelijke trends spelen een rol; ook stadsbesturen doen steeds meer moeite om de midden- en hogere inkomensgroepen vast te houden. Mede als gevolg van deze ontwikkelingen is de inkomensachteruitgang van de stad ten opzichte van haar omgeving sinds halverwege de jaren negentig tot stilstand gekomen (De Vries, 2005).

Toch profiteert niet de hele stad van deze herwaardering. In Amsterdam vestigt de creatieve klasse zich zo dicht mogelijk bij het centrum. Veel naoorlogse wijken buiten de ringweg staan te boek als probleemwijken. Zowel in Amsterdam als in Rotterdam is sprake van sterke inkomensgroei in het centrum en stagnerende inkomensniveaus in verder weg gelegen wijken (De Vries, 2005).

¹⁾ Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieu, ten tijde van het onderzoek werkzaam bij het Ruimtelijk Planbureau.

²⁾ Ruimtelijk Planbureau.

³⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek.

Recent is de aandacht voor het vergroten van kansen op een passende en betaalbare woning voor de zittende bevolking in de stad toegenomen. Een van de onderliggende redenen is het behouden van de midden- en hogere inkomensgroepen. Tegelijkertijd is het de vraag hoe succesvol deze strategie kan worden zolang grote aantallen kansarmen naar de probleemwijken trekken. Hoe omvangrijk is het proces waarbij deze wijken een onevenredig deel van de instroom van kansarmen te verwerken krijgen? Trekken hogere inkomens in steeds grotere getale naar exclusievere delen van de stad? Leiden recente verhuisstromen binnen de stad en verhuisstromen van en naar de stad daarmee tot een toenemende tweedeling in de stad?

Dit artikel wil deze vragen beantwoorden door middel van een analyse van de ontwikkelingen in verhuisstromen in Amsterdam en Rotterdam rond de eeuwwisseling. Deze steden zijn gekozen omdat ze een zeer verschillende ontwikkeling doormaken. Amsterdam beleeft een langdurige periode van internationalisering en economische groei, vooral door de opkomst van de *creative industries*, van zakelijke dienstverlening tot de marketingsector. Rotterdam ziet zich geconfronteerd met economische stagnatie, waarbij gewezen wordt op het grote aantal laagopgeleiden en de mate waarin Rotterdam op industrie en havenactiviteiten leunt (Burgers en Musterd, 2002).

De aantrekkelijkheid van de twee steden verschilt tussen groepen immigranten. Het is dan ook van belang om na te gaan of de verschillen binnen de twee steden zichtbaar worden in patronen van verhuisstromen en eraan gerelateerde inkomsten van verhuizende personen.

2. De stad opgedeeld

Om tot een uitspraak te komen over een tweedeling in de stad, hebben we deze volgens een aantal criteria opgedeeld. Daartoe is aansluiting gezocht bij een aantal gangbare theorieën over de ontwikkeling van stadswijken (Slob et al., 2005). Een belangrijke theorie is die van Burgess (1925/1974), die stelt dat wijken in de stad (en haar omgeving) zich ontwikkelen volgens principes van de *human ecology*: invasie, successie en verdringing. Volgens Burgess verdringen nieuwkomers, mensen die hun kansen zoeken, oude groepen uit het centrum naar de buitenwijken. Zo ontstaat een zich steeds verder naar buiten uitdijende ring van hogere inkomens die naar de buitenwijken trekken. Daarbij geldt dat hoe nieuwer de wijk is, des te hoger het gemiddelde inkomen is. Dit proces gaat echter voorbij aan de meest aantrekkelijke wijken, de villawijken of wijken met veel grote herenhuizen die onbereikbaar zijn voor nieuwkomers met lagere inkomens.

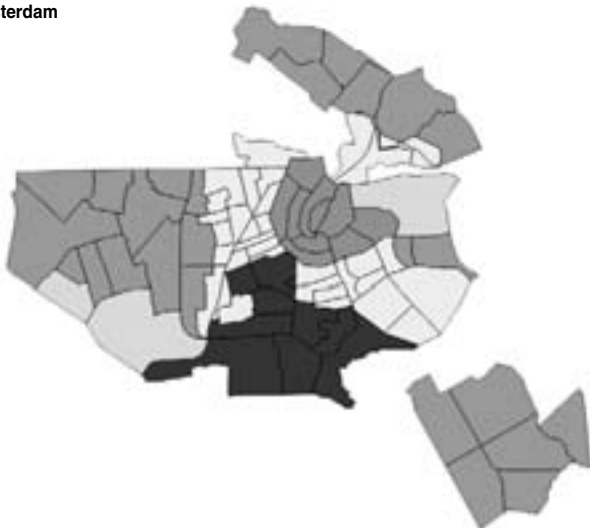
Met deze theorieën in gedachten worden hier, om de concentrische ontwikkeling van de stad na te bootsen, op basis van de bouwperiode vier typen wijken onderscheiden.

Verder wordt één afwijkend wijktype onderscheiden op basis van inkomenshoogte om de oude, welgestelde wijken te identificeren (figuur).

- Het *centrum* bestaat in Amsterdam uit wijken van vóór 1900. In Rotterdam is vanwege de verwoesting van de betreffende woningen in de Tweede Wereldoorlog een geografische afbakening van het centrum gemaakt.
- De *vooorlogse ring* bestaat in beide steden uit de wijken die in de periode 1900–1945 rondom het centrum zijn gebouwd.
- *Naoorlogse wijken* zijn aangelegd in de periode tussen 1945 en 1990. Het betreft vooral woningen die vlak na de oorlog zijn gebouwd en vaak niet meer aan moderne woon eisen voldoen.
- *Nieuwbouwwijken* zijn wijken die na 1990 zijn gebouwd.
- De *welgestelde wijken* zijn alle wijken met een relatief hoog gemiddeld inkomen. Het gaat hierbij onder meer om de Rivierenbuurt en het Museumkwartier in Amsterdam, en om Kralingen en Hillegersberg in Rotterdam¹⁾.

Amsterdam en Rotterdam naar wijktype

Amsterdam

Rotterdam

Wijktype

- Centrum
- Vooroorlogs
- Naoorlogs
- Nieuwbouw
- Welvarend

3. Data

De mogelijke tweedeling die in dit artikel centraal staat, wordt hier bestudeerd aan de hand van ontwikkelingen in de gemiddelde inkomsten van de wijkbewoner van 18 jaar en ouder. Inkomsten zijn gedefinieerd als bruto jaarinkomsten uit arbeid, onderneming en uitkeringen per persoon ouder dan 18 jaar. Deze analyse beperkt zich tot de periode 1999–2003, het tijdvak waarvoor nauwkeurige gegevens over inkomsten beschikbaar zijn. Recentere informatie is niet beschikbaar.

Het grote aandeel van hoogwaardige werkgelegenheid en de grotere economische groei in Amsterdam vertalen zich in hogere gemiddelde inkomsten per persoon (22 duizend euro in Amsterdam, 20 duizend euro in Rotterdam in 2003)²⁾ (staat). Ook de groei van gemiddelde inkomsten was tussen 1999 en 2003 iets groter in Amsterdam. Daarnaast was het aantal welgestelde wijken in Amsterdam groter dan in Rotterdam, zoals te zien in kaart 1a en b. Bovendien hadden bewoners in vrijwel elk wijktype in Amsterdam hogere gemiddelde inkomsten dan in Rotterdam. Zo bedroegen de inkomsten van centrumbewoners in Amsterdam in 2003 gemiddeld 26 duizend euro, tegen 22 duizend euro in Rotterdam.

In beide steden is sprake van een tweedeling. In 2003 bedroegen de inkomsten van Amsterdammers in het wijktype met het laagste inkomensgemiddelde gemiddeld 18 duizend euro, ofwel 60 procent van het gemiddelde in het rijkste wijktype (30 duizend euro). In Rotterdam lag het in de vooroorlogse wijken op 55 procent van het niveau in de rijkste wijken. In 2003 was dit verschil in beide steden groter dan in 1999. In zowel Rotterdam als Amsterdam groeide het gemiddelde inkomstenniveau het sterkst in de welgestelde wijken. De toenemende kloof is een gevolg van het feit dat de inkomsten in de rijkere wijken sneller stijgen dan die in de arme wijken.

Er zijn ook verschillen *tussen* beide steden. Zo verschilt vooral de inkomstenontwikkeling van de relatief arme vooroorlogse wijken zeer sterk. In Amsterdam lopen de vooroorlogse wijken tussen 1999 en 2003 de achterstand sneller in dan de naoorlogse wijken. In Rotterdam zijn de verschillen in groei veel geringer en zijn het juist de naoorlogse wijken die de achterstand enigszins inlopen.

¹⁾ In deze categorie zijn ook enkele wijken opgenomen die niet aan deze inkomensgrens voldeden, maar die vrijwel zijn omsloten door andere welgestelde wijken.

²⁾ Aangezien in deze analyse alleen personen ouder dan 18 jaar zijn meegenomen, kunnen de gemiddelde inkomsten hoger liggen dan in andere publicaties. Volgens de Feitenkaart van Rotterdam (COS,2007) die haar gegevens baseert op het Regionaal Inkomensonderzoek van het CBS, is in 2004 het gemiddeld inkomen van de Rotterdamse inwoner 11 duizend euro en van het gemiddelde Rotterdamse huishouden 18 duizend euro. Voor Amsterdam is dit respectievelijk 12 duizend en 19 duizend, en voor Nederland totaal 12 duizend en 20 duizend euro. Het patroon komt echter overeen met de data in onderhavig onderzoek: in Amsterdam is het gemiddelde hoger dan in Rotterdam.

4. Doorstroming naar wijktype

Uit het voorgaande kunnen we niet opmaken of de toenemende verschillen in inkomsten tussen de wijken het gevolg zijn van de grote bevolkingsdynamiek in de wijken – de in- en uitstroom van mensen – of van ontwikkelingen in inkomsten van de inwoners zelf. De bevolking in grote steden kent immers een grote dynamiek. Jaarlijks vertrekken velen uit de stad en trekken er ook velen naartoe. Komt de grote groei in welgestelde wijken tot stand doordat de inkomsten van de inwoners zelf zo snel toenemen, of is het vooral een gevolg van de instroom van de welvarende klasse? Bovendien is het mogelijk één van de oorzaken van de verschillende ontwikkelingen in voor- en naoorlogse wijken in Amsterdam en Rotterdam. Om deze vragen te kunnen beantwoorden, is eerst het aantal verhuizingen tussen de wijktypen in beeld gebracht. Daarna is een raming gemaakt van de inkomstenveranderingen die gepaard gaan met de in- en uitstroom van Amsterdamse en Rotterdamse wijken, om na te gaan welke bewegingen qua inkomsten samenhangen met de in- en uitstroom van de wijken in Amsterdam en Rotterdam.

Uit *grafiek 1* blijkt dat elk wijktype zijn eigen, kenmerkende verhuispatronen heeft, die echter in beide steden veel overeenkomsten vertonen. Zo trekken de beide stadscentra meer mensen van buiten de stad dan dat er mensen uit het centrum naar een andere gemeente verhuizen. Tegelijkertijd verliest het centrum juist mensen aan andere stadsdelen. Vooroorlogse wijken verliezen netto zowel mensen aan de rest van de stad als aan andere gemeenten in Nederland. In deze wijken is echter een grote toestroom vanuit het buitenland zichtbaar. Er is dus sprake van dominante verhuisbewegingen, waarbij veel mensen van buiten de stad – zowel uit het buitenland als vanuit andere gemeenten in het land – zich in het centrum of een vooroorlogse wijk vestigen, en anderen naar een naoorlogse wijk of nieuwbouwwijk binnen dezelfde stad verhuizen. Het zijn vooral de naoorlogse wijken die veel inwoners verliezen door verhuizing naar een andere gemeente in Nederland.

Een van de grootste verschillen tussen de steden is de in- en uitstroom van migranten per wijk. In Rotterdam is het

positieve buitenlandse migratiesaldo sterk geconcentreerd in de vooroorlogse wijken, terwijl het positieve buitenlandse migratiesaldo in Amsterdam zich verspreidt over alle wijken van de stad, dus ook over naoorlogse wijken, welgestelde wijken en nieuwbouwwijken. Een verklaring hiervoor is te vinden in het grote aantal westerse allochtonen dat zich in Amsterdam vestigt. Deze westerse allochtonen zoeken juist relatief vaak het aantrekkelijke en dure centrum op (Raets, 2005; Janssen en Slot, 2005). Niet-westerse allochtonen komen in Amsterdam veel vaker in naoorlogse wijken terecht. Rotterdam heeft dus geen grote westerse instroom; bovendien komen de meeste niet-westerse immigranten hier juist in de vooroorlogse wijken rond het centrum terecht.

In Rotterdam is het aantal doorstromers van vooroorlogse wijken naar andere delen van de stad groter dan in Amsterdam. De vooroorlogse wijken fungeren er als eerste opvang voor nieuwkomers, die uiteindelijk in naoorlogse wijken of buiten de stad terechtkomen. In Amsterdam is deze situatie veel meer gemengd. Veel nieuwkomers in Amsterdam gaan rechtstreeks naar een naoorlogse wijk. Nieuwe stedelingen die zich in vooroorlogse wijken vestigen, blijven daar vaak langere tijd wonen. Dit is voor een deel weer af te lezen aan gemiddelde woontijd, die in Amsterdam veel langer is dan in Rotterdam (O&S, 2005).

Arm naar binnen, rijk naar buiten

Het is bekend dat nieuwkomers in de stad over het algemeen een lager inkomen hebben dan degenen die de stad verlaten. Dit wordt ook wel gezien als het 'roltrapefect' of 'de stad als emancipatiemachine' (Fielding, 1992; Burgers en Engbersen, 2004; Platvoet en Van Poelgeest, 2005). Mensen komen op jonge leeftijd voor studie of een eerste baan naar de stad. Na verloop van tijd maken ze carrière en vormen ze een gezin, waarop ze weer verhuizen naar een plek buiten de stad (De Jong et al., 2006) Latten et al. (2006) hebben dit mechanisme voor de stad als geheel gekwantificeerd door te ramen hoeveel inkomsten de stad in- en uitstromen. Het netto verlies voor de vier grote steden bedroeg over de periode 1999–2003 bijna 900 miljoen euro. De voornaamste oorzaak van dit verlies ligt in

Staat
Gemiddeld bruto jaarinkomen van Amsterdammers en Rotterdammers vanaf 18 jaar of ouder, 1999 en 2003

Inwoners woonachtig in	Bruto jaarinkomen		Inkomstenontwikkeling	
	1999	2003	absoluut	%
	<i>x € 1 000</i>			
Amsterdam				
Centrum	22	26	4	19
Vooroorlogs	16	20	4	23
Naoorlogs	16	18	2	15
Nieuwbouw	24	28	4	19
Welvarend	25	30	6	24
Stadsgemiddelde	18	22	4	20
Rotterdam				
Centrum	18	22	4	20
Vooroorlogs	14	17	2	17
Naoorlogs	17	20	3	19
Nieuwbouw	22	26	4	20
Welvarend	25	31	6	23
Stadsgemiddelde	16	20	3	19

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

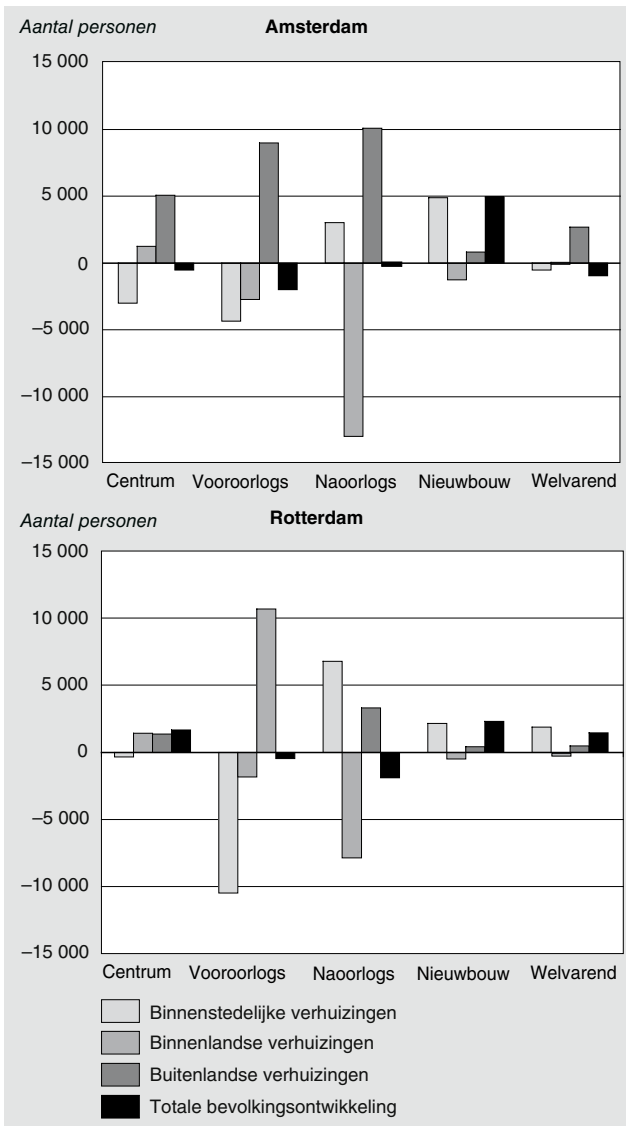
het feit dat de netto instroom van niet-westerse allochtonen een veel lager bedrag met zich meebrengt dan het bedrag dat verloren gaat door de netto uitstroom van autochtonen. Westerse allochtonen vormen een uitzondering. Doordat deze groep licht in omvang toeneemt en de instromers een hoger inkomen met zich meebrengen dan de uitstromers, levert hun vestiging de stad juist meer inkomsten. Overigens is bij deze analyse geen rekening gehouden met het feit dat de zittende bevolking aanzienlijk aan inkomsten won, wat de inkomsten van de stad als geheel juist sterk deed stijgen. Dat zal hierna wel in beeld worden gebracht.

Uit de cijfers op wijkniveau is af te leiden dat de meeste wijken een roltrapfunctie vervullen. Daar kan sprake van zijn als het totale inkomsteneffect van in- en uitstroom licht negatief is, en de inkomsten van de zittende bevolking harder groeien dan de gemiddelde wijkinkomsten. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat verhuisstromen niet gekoppeld zijn op het niveau van individuele levenslopen; daarmee is op grond van deze data niet met zekerheid vast te stellen of het hier om een stelselmatig patroon gaat. In voor- en naoorlogse wijken, die samen uiteindelijk het grootste deel van de beide steden beslaan, is het roltrapef-

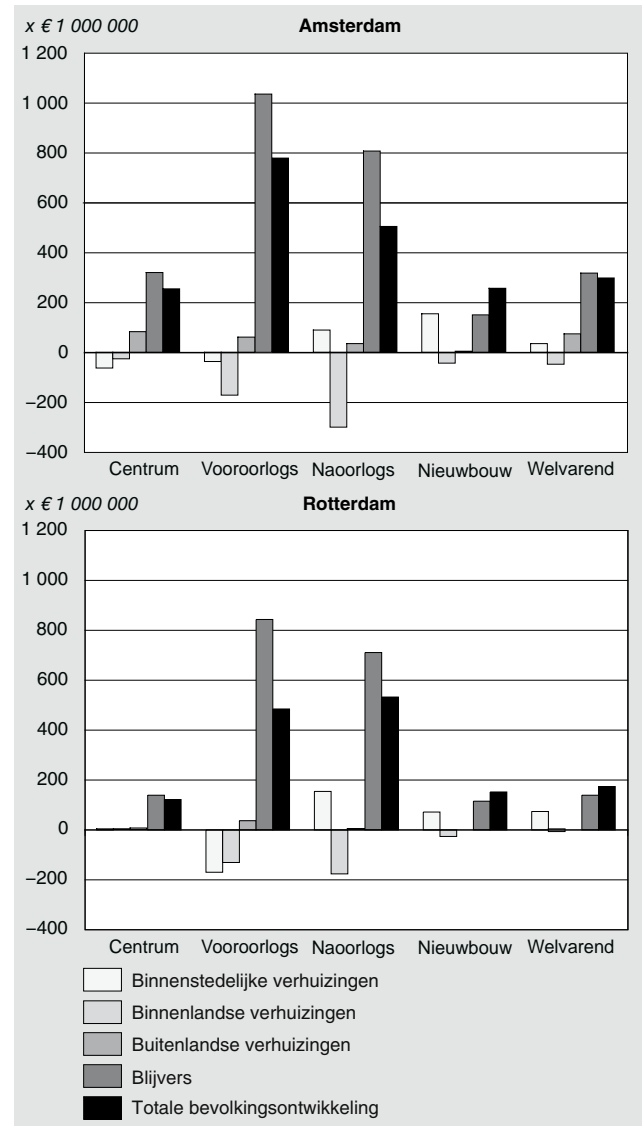
fect het meest zichtbaar. In deze wijken is overtuigend sprake van het stedelijke patroon van arme instroom en rijkere uitstroom. In de stadscentra heerst echter evenwicht; het effect van in- en uitstroom op inkomsten is daar per saldo bijna neutraal. De nieuwbouwwijken en de welgestelde buurten in Rotterdam ontwikkelen zich zelfs precies andersom. In deze twee wijktypen zijn de inkomsten die de nieuwkomers meebrengen namelijk groter dan de inkomsten die weglekken met degenen die vertrekken (grafiek 2). Alleen in de nieuwbouwwijken is de inkomstenaccumulatie van de zittende bevolking lager dan de inkomstenaccumulatie van de gehele wijk.

Een toenemende tweedeling in de stad is dus ook een gevolg van de selectieve instroom van arme vestigers en rijke vertrekkers. De koppositie van de wijken op stand wordt versterkt doordat groepen met hogere inkomsten binnen de stad naar welgestelde wijken trekken en doordat groepen met lagere inkomsten vertrekken naar een andere plek in de stad. In zowel Rotterdam als Amsterdam trekken de nieuwbouwwijken, zoals Java-eiland en IJburg in Amsterdam, meer inkomsten aan vanuit de stad dan er weglekt naar andere delen van de stad.

1. Migratiesaldo in Amsterdam en Rotterdam naar wijktype in de periode 1999–2003

2. Inkomensontwikkeling van Amsterdammers en Rotterdammers naar verhuismobiliteit en wijktype in de periode 1999–2003

In wijken met lage gemiddelde inkomsten is de invloed van verhuisstromen op de groei in inkomsten in de wijk echter heel wisselend. Aan de ene kant zijn er wijken, zoals de vooroorlogse wijken in Amsterdam, die ondanks een negatief saldo in inkomsten door verhuizingen toch een bovengemiddelde inkomensgroei van de wijk als geheel hebben. Aan de andere kant zijn er wijken waar het inkomsteneffect van verhuizingen goeddeels neutraal is (zoals de naoorlogse wijken in Rotterdam), maar waar het inkomstenniveau van de wijk desondanks stagneert. Dit komt doordat de inkomstengroei van de zittende bevolking zich in de ene wijk anders ontwikkelt dan in de andere wijk. In vooroorlogse wijken in Amsterdam is de groei van de zittende bevolking zeer sterk, en in naoorlogse wijken in Rotterdam juist relatief klein. Hoe dat precies komt, kan op grond van deze analyse niet goed worden verklaard.

De ontwikkeling van inkomsten van bewoners van een wijk hangt dus niet alleen samen met de inkomsten van de mensen die zich er vestigen en die vertrekken, maar ook met de inkomsten van de mensen die er blijven. In Rotterdam lijkt sprake van een evenwichtssituatie, waarbij nieuwkomers met minder inkomsten in vooroorlogse wijken gaan wonen, blijvers een sterke groei aan inkomsten doormaken en degenen met hogere inkomsten naar naoorlogse wijken vertrekken. In die naoorlogse wijken is de grootste rek uit de groei aan inkomsten; men stijgt niet veel verder op de maatschappelijke ladder. De vraag blijft of we hier kunnen spreken van een levenslooppatroon: zijn het dezelfde mensen die in vooroorlogse wijken op jongere leeftijd sterk in inkomsten stijgen, en op oudere leeftijd, als ze naar een naoorlogse wijk zijn verhuisd, hun inkomsten zien stagneren? In Amsterdam is de situatie veel minder uitgesproken. De minst welvarende nieuwkomers komen deels ook in naoorlogse wijken terecht, waar ze in de jaren daarna zorgen voor een groei aan gemiddelde inkomsten. Aan de andere kant is de aanwas uit andere wijken weer lager. Veel mensen blijven juist in de populaire vooroorlogse wijken wonen, waardoor groei aan gemiddelde inkomsten niet ten goede komt van de naoorlogse wijken. Ook is er in Amsterdam een groeiende groep westerse allochtonen die vooral de inkomsten van bewoners van vooroorlogse wijken stimuleert.

5. Tweedeling door uitsortering?

Tussen 1999 en 2003 is er sprake van vergroting van de verschillen in inkomsten tussen bewoners van armere en rijkere delen van de stad, in zowel Amsterdam als Rotterdam. Dit komt ten eerste door de instroom van migranten. Nieuwkomers in Nederland kiezen in Rotterdam vooral voor de vooroorlogse wijken. In Amsterdam, daarentegen, verspreiden immigranten zich bij aankomst over vrijwel alle delen in de stad. Dit komt vermoedelijk doordat Amsterdam andere immigranten trekt dan Rotterdam. Amsterdam trekt expats, gezinsvormende en gezinsherenigende migranten. De ene groep heeft een grotere voorkeur voor het centrum, de andere groep voor een vooroorlogse of naoorlogse wijk. Daarnaast speelt een rol dat de armere delen van de stad vooral als eerste opvang voor nieuwkomers werken, terwijl in de rijkere delen ook bewoners uit andere delen van de stad terecht komen. Op individueel niveau gezien kan het te

maken hebben met het sociaal klimmen van bewoners (rol-trapeffect binnen de stad), op het niveau van wijken gezien is er duidelijk sprake van selectieve verhuisstromen die maken dat klimmers binnen de stad een andere plek vinden.

Voor de voor- en naoorlogse wijken in Amsterdam en Rotterdam lijken te functioneren als 'overstap'wijk. Deze wijken verliezen per saldo inkomsten vanwege de instroom van groepen met weinig inkomsten en de uitstroom van groepen met gemiddeld hoge inkomsten, terwijl de zittende bevolking sterk qua inkomsten groeit. De welvarende wijken slagen er, net als de nieuwbouwwijken, in om stadsbewoners met hogere inkomsten naar zich toe te trekken. Tussen 1999 en 2003 trokken deze wijken de groepen met hogere inkomsten vanuit de andere delen van de stad naar zich toe, terwijl de bewoners met lagere inkomsten vertrokken naar elders in de stad. De welvarende wijken behouden zo de midden- en hogere klasse voor de stad, maar dit gaat dan wel ten koste van de andere wijken. Ook de nieuwbouwwijken zuigen veel mensen met hogere inkomsten aan uit andere delen van de stad. De uitstroom is in die wijken (nog) niet grootschalig op gang gekomen. Verhuisstromen dragen zo dus bij aan de vergroting van de kloof tussen de rijkere en arme delen van de stad.

Voor in Amsterdam is rond de eeuwwisseling succes geboekt met het vasthouden van de bewoners met hogere inkomsten. Of dit specifiek is voor de korte tijdsspanne die hier bestudeerd is, of dat zich hier structurele veranderingen voordoen, kunnen we nu nog niet vaststellen. Als die ontwikkeling zich in de komende tijd doorzet, dan heeft het stedelijke beleid gericht op het vasthouden en aantrekken van de midden- en hogere inkomens echter een onbedoeld gevolg: een toenemende kloof tussen armere en rijkere delen van de stad als gevolg van selectieve verhuisstromen binnen de stad.

Literatuur

- Burgers, J. en G. Engbersen, 2004, De emancipatieve stad. Een onderzoeksagenda met betrekking tot de sociale lifffunctie van grote steden. Erasmus Universiteit, Rotterdam.
- Burgers, J. en S. Musterd, 2002, Understanding urban inequality: A model based on existing theories and an empirical illustration. *International Journal of Urban and Regional Research* 26(2), blz. 403–413.
- Burgess, 1925/1974, The growth of the city. In: Park, R.E., E.W. Burgess en R.D. McKenzie (eds.), *The city*, blz. 47–62. Chicago University Press, Chicago.
- COS Rotterdam, 2007, COS Feitenkaart, inkomensgegevens Rotterdam en Regio 2004. Centrum voor Onderzoek en Statistiek, gemeente Rotterdam.
- De Jong, A., P. Feijten, C. de Groot, C. Harmsen, M. van Huis en F. Vernooij, 2006, Regionale huishoudensdynamiek. Achtergronden bij de regionale huishoudensprognoses met het model PEARL. Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Engelsdorp, R. van, en D. Hamers, 2007, De nieuwe stad. Stedelijke centra als brandpunt van interactie. Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Fielding, A., 1992, Migration and social mobility: South East England as an escalator region. *Regional Studies* 26(1), blz. 1–15.
- Janssen, M. en J. Slot, 2005, Westerse allochtonen in Amsterdam. Factsheet nr 4. Dienst Onderzoek & Statistiek, Amsterdam.
- Latten, J., H. de Feijter, H. Nicolaas en B. Hamers, 2006, Uit Balans. Selectieve verhuisstromen naar en uit de grote stad. In: Nimwegen, N. van, en I. Esveldt, *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006*. WPRB-rapport nr. 71. NIDI, Den Haag.
- O&S Amsterdam, 2005, Amsterdam in cijfers 2005. Dienst Onderzoek en Statistiek, Amsterdam.
- Platvoet, L. en M. van Poelgeest, 2005, Amsterdam als emancipatiemachine. Thoth, Bussum.
- Raets, B., 2005, Wonen aan de rand. CBS-webmagazine 12 september, www.cbs.nl.
- SCP/CBS, 2003, Armoedemonitor 2003. Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
- Slob, A., G. Bolt en R. van Kempen, 2005, Waterbedeffecten van stedelijk beleid. Deelrapport 1: theoretische achtergronden. Universiteit Utrecht.
- Vries, A. de, 2005, Inkomensspreiding in en om de stad. Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- VROM-Raad, 2006, Stad en Stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing. Advies 054. VROM, Den Haag.